

Ana Petrov

Fakulteti i Medias dhe Komunikimit
Universiteti Singidunum, Beograd

“Ballkani popujve të Ballkanit”: evolucionizmi, racizmi dhe kolonializmi në diskurset shkencore dhe politike serbe para Luftës së Dytë Botërore

Abstrakt:

Në këtë tekst merrem me mënyrat në të cilat është manifestuar imperializmi në diskurset ‘shkencore’ serbe që nga fundi i shekullit XIX deri në fillim të Luftës së Dytë Botërore. Etnografët, geografët, historianët e kulturës dhe shkrimtarët më në zë promovuan idenë sipas së cilës serbët përfaqësojnë ‘racën’ dominante të shenjuar me tipare dhe zakone të ngjashme fizike dhe psikike. Të bashkuar me ‘gjakun’, territorin dhe historinë e njëjtë, serbët janë paraqitur si superiorë në raport me popujt tjerë, sidomos me shqiptarët. Ky diskurs u promovua teorikisht në punimet shkencore që nga fundi i shekullit XIX, ndërsa deri në fillim të Luftës së Dytë Botërore ai ndikoi edhe në shkrimet politike, kur u formuluan edhe propozimet për kolonizimin e Kosovës dhe dëbimin e shqiptarëve (në tekstin e Vasa Çubriloviçit *Dëbimi i arnautëve* dhe në qëndrimin, që e ka mbështetur Ivo Andriç, se Ballkani duhet t’u përkasë “popujve ballkanikë”). Këtu pohoj se koncepti i tipit shoqëror i ndihmoi intelektualët serbë të konceptonin mënyra të ndarjes së Ballkanit në pajtim me premisat e asokohshme shkencore mbi superioritetin e serbëve.

Fjalët kyçe:

tipi shoqëror, kolonizimi i Kosovës, imperializmi, serbët, shqiptarët

Hyrje

Në këtë punim analizoj mënyrat e manifestimit të imperializmit shkencor në Serbi në fund të shekullit XIX dhe në pjesën e parë të shekullit XX. Është fakt i njohur se sistematizimet, klasifikimet dhe hierarkizimi i njerëzve në varësi nga “niveli i zhvillimit” të tyre në shkallën evolucioniste përbënin një dukuri të rëndomtë në diskurset shkencore të shekullit XIX. Mirëpo, kur bëhet fjalë për intelektualët në Serbi, problematizimi i fenomeneve të përmendura më sipër është lënë gati plotësisht pasdore. Me fjalë të tjera, etnografët, gjeografët, historianët e kulturës dhe shkrimtarët më në zë të asaj periudhe kanë promovuar idenë sipas së cilës serbët kanë përfaqësuar një “racë” të karakterizuar nga cilësi të ngjashme fizike dhe fiziologjike dhe zakone të përbashkëta dhe, njëkohësisht, superiore në raport me të tjerët, veçanërisht shqiptarët. Në fund të shekullit XIX, në kuadër të procesit të krijimit të “Serbisë së Vjetër” dhe “Maqedonisë” si territore me rëndësi substanciale për nacionalizmin serb (Atanasovski, 2014 dhe Atanasovski në këtë libër), u përvijua edhe “çështja shqiptare”, e cila u forcua si rrjedhojë e ndryshimeve territoriale pas konfliktit me turqit në vitet 70 të shekullit XIX. Kështu, propaganda antishqiptare, e cila filloi në fund të shekullit XIX, mori përshkallëzim në periudhën deri në fillim të Luftës së Parë Ballkanike në vitin 1912. Diskursi në fjalë u promovua në mënyrë teorike në punimet shkencore të kohës, ndërkohë që përgjatë periudhës para Luftës së Dytë Botërore ka ushtruar ndikim edhe mbi politikanët, prandaj pikërisht në këtë kohë u përgatitën edhe propozimet konkrete për kolonizimin e Kosovës në harmoni me paradigmat shkencore në fuqi.

Këtu do përqëndrohem në kontributin e madh që diskursi shkencor ka patur në përgatitjen dhe promovimin e propagandës antishqiptare. Në të njëjtën kohë, në mënyrë të veçantë do të theksoj mënyrat nëpërmjet të cilave u formësua ky diskurs. Me fjalë të tjera, i pranuar si dije legjitime, diskursi shkencor konsiderohej si objektiv dhe neutral, kështu që të tilla shiheshin edhe dëshmitë për gjoja “primitivizmin” e shqiptarëve dhe “pastërtinë racore” të serbëve. I një rëndësie të veçantë ishte koncepti i tipit shoqëror, i cili ndihmoi autorët që të promovojnë idenë mbi ndarjen e Ballkanit në harmoni me karakteristikat e një tipi të caktuar. Duke marrë parasysh sa u tha, jam e mendimit se koncepti *tip* (ose *karakter*, siç quhej ndonjëherë) u bë kornizë referente për punën zyrtare shkencore dhe interpretimet e sjelljeve dhe veprimeve të popujve të ndryshëm. Shkencëtarët në fjalë, të cilët asokohe trajtoheshin si pjesë e fushës së dijes, e cila ishte a pakontestueshme, u morën me analizën e karaktereve kombëtare duke ia bashkangjitur ato një tipi të caktuar dhe nxorën konkluzione që konsideroheshin të justifikuara, objektive dhe neutrale, respektivisht shkencore.

Duke patur parasysh sa u tha, në tekst fillimisht do të sqaroj aparatën tim teorik. Do të shpjegoj se në ç’ mënyrë diskutohet sot për imperializmin shkencor dhe kultural, kolonializmin dhe racizmin e shekullit XIX. Me këtë dëshiroj të vë në pah se klima shkencore imperialiste ishte e zakonshme për periudhën kohore që marr në shqyrtim. Pastaj do të vë në pah specifikat e imperializmit në kuadër të diskurseve serbe si dhe

do të analizoj mënyrat se si është shkruar për shqiptarët në punime shkencore të njohura të asaj periudhe. Në kuadër të problematizimit të imperializmit, do të veçoj dy momente – ndërtimin e konceptit të racës dhe ndërtimin e territorit nëpërmjet konceptit të racës. Më në fund, konsideroj jashtëzakonisht të rëndësishëm edhe problematizimin e diskurseve bashkëkohore për autorët e shqyrtuar. Me fjalë të tjera, do të tërheq vëmendjen edhe te fakti se edhe sot autorët që konsiderohen “klasikë” shpesh glorifikohen, me çka, në të vërtetë, ruhet edhe aparati teorik i imperializmit, ndërsa faktet mbi pjesëmarrjen e autorëve “të mëdhenj” në promovimin e racizmit lihen mbasdore. Po ashtu, dëshiroj të theksoj se në bazë të shqyrtimit të punimeve të autorëve të përmendur kam konstatuar se jo të gjithë ata e kanë sendërtuar diskursin imperialist në mënyrë krejtësisht identike dhe nuk ishin të përkushtuar ndaj tij në të njëjtën masë. Prandaj në punim do të veçohen disa shembuj tipikë për aspekte të caktuara të tendencës që trajtoj: kështu, në shembullin e diskursit të Jovan Cvijiqit (Jovan Cvijić) do të ilustroj mënyrat e formësimit të konceptit të tipave shoqërorë; në shembullin e diskursit të Tihomir Gjorgjeviqit (Tihomir Đorđević) do të shpjegoj mekanizmat e konstruktimit të racës dhe territorit nëpërmjet konceptit të racës, ndërsa Vaso Çubrilloviq (Çubrilović) dhe, deri diku, Ivo Andriq (Andrić) do të interpretohen si përfaqësues të fazës së fundit të zhvillimit të diskursit imperialist – fazat e përdorimit të tij politik dhe sjelljes gjer në ekstrem të diskursit të shfarosjes.³⁹

Në fund, dëshiroj të përmend gjithashtu se përzgjedhja e mësipërme ishte e kushtëzuar edhe me pozicionin e këtyre autorëve në historinë intelektuale. Konsideroj se punimet e autorëve të shqyrtuar janë të rëndësishme në kontekstin e vendit që e zënë në panteonin e të ashtuquajturve mendimtarë të mëdhenj. Prandaj, diskutet e tyre – si diskurse të shkrimtarëve që ishin intelektualë jashtëzakonisht të respektuar të kohës së tyre – i interpretoj si mekanizma të prodhimit të dijeve dominante mbi problemin e marrëdhënieve serbo-shqiptare. Rreth asaj se në çfarë mase teoritë e tyre janë pranuar si të pakontestueshme, gjoja dije shkencore objektive, dëshmon edhe fakti se ata edhe sot jo rrallë pranohen pa rezerva, çka do ta ilustroj me shembuj në pjesën e

³⁹ Dëshiroj të theksoj se në këtë punim merrem me një lexim të mundshëm të diskurseve shkencore dhe politike në Serbi në fund të shekullit XIX dhe në fillim të shekullit XX, sidomos me një aspekt, padyshim të lënë mbas dore, të diskursit mbi shqiptarët. Mirëpo, nuk duhet harruar se njëkohësisht ekzistojnë edhe shembuj të ndryshme. Përrjashtim nga tendenca e etiketimit të shqiptarëve si Tjetri i padëshirueshëm, si dhe nga atribuimi i statusit të viktimës për palën serbe, bën Dimitrije Tucoviqi (Tucović). Tucoviqi zë një vend të veçantë në historinë e shkencës serbe, sepse është një nga të rrallët që ishte e vetëdijshëm për diskursin dominant të kohës së tij, si dhe ka vënë në pah se është e nevojshme të ndërpritet tradita shkencore “e matjes së kafkave dhe studimit të racave”, si dhe etiketimi i shqiptarëve si “racë më e ulët”. Është e jashtëzakonshme edhe pikëpamja e tij lidhur me pakuptimësinë e qasjeve shkencore të trajtuara prej meje, ndërsa duhet theksuar se ai është një ndër autorët e rrallë që termin “shkencë” e vendoste në thonjëza, duke vënë në pah motivet ideologjike, politike dhe nacionaliste të qasjeve në diskutet shkencore të asaj kohe. (Tucović, 1946). Kufizimi i hapësirës, si dhe qëllimi i dekonstruktimit të diskurseve shkencore imperialiste, më kanë kushtëzuar të përzgjedh ata autorë që kanë promovuar tendenca imperialiste nëpërmjet shkencës dhe për këtë arsye Tucoviqin nuk e kam përfshirë në këtë punim. Megjithatë, e konsideroj të rëndësishme ta tërheq vëmendjen te fakti se ka ekzistuar edhe një lexim tjetërfare i marrëdhënieve serbo-shqiptare në të njëjtën kohë kur me të madhe prodhohej imperializmi shkencor serb (për karakteristikat më të rëndësishme të diskursit të Tucoviqit për problemin e shqyrtuar shih, për shembull, Korzika, 1989, 22-90).

fundit të punimit. Është e nevojshme të theksohet se, edhe pse flas për imperializmin shkencor, pikësepari shqyrtoj praninë e paradigmave shkencore të veçanta, të cilat kanë ndikuar dhe i kanë dhënë formë diskurseve politike e intelektuale. Për këtë arsye do bëhet fjalë edhe për Andriqin, i cili nuk ishte shkencëtar, por vepronte si intelektual që inkorporohet në tendencat politike aktuale të bazuara te paradigmat shkencore të asaj kohe. Pra, këtu do të flitet jo vetëm për shkencën, por edhe për shkrimet e njerëzve të spikatur që në atë kohë, por edhe tani, trajtoheshin si themelues të shkencës serbe.

Imperializmi me ndihmën e kulturës dhe shkencës: perspektiva historike

Për nevojat e këtij punimi, është e rëndësishme të theksohet se imperializmi kulturor dhe shkencor më shpesh përkufizohet si aktivitete, qëndrime, mendime, apo çfarëdolloj trajte tjetër e diskursit, në të cilat shfaqet pabarazia e forcave të dy shoqërive, ose e thënë ndryshe – në të cilin theksohet dominimi i një kulture mbi një tjetër (Hamm, 2005, 18-30). Pikërisht me këtë kuptim e përdor këtu termin “imperializëm”, duke patur si qëllim dekonstruimin e paradigmave shkencore me bazë esencjaliste.⁴⁰ Edhe pse do të bëhet fjalë për diskurse më tepër me natyrë politike sesa shkencore, do të përdor termin “imperializëm shkencor” sepse dëshiroj të vë në pah faktin që fusha e prodhimit të dijes shkencore ka ndikuar në profilizimin edhe të diskurseve të tjera aktuale të asaj kohe. Me fjalë të tjera, dua të tregoj sesi duke iu referuar dijeve shkencore diskurset politike fitonin legjitimitetin e tyre. Por jo të gjitha diskurset e shqyrtuara këtu kanë prodhuar trajta identike të promovimit të imperializmit, në fakt ato kanë konstruuar dallimet midis serbëve dhe shqiptarëve në nivele të ndryshme – duke nisur prej trajtimit diskursiv të dallimeve midis tipash, deri te përgatitja e planeve konkrete për ekspansion territorial.

Diskurset shkencore në Serbi nuk bënin përjashtim në kontekstin e paradigmave të kohës – konstruktimi i dallimeve midis popujve të ndryshëm, e sidomos midis popujve perëndimorë, të cilët konsideroheshin si superiorë dhe atyre që ishin të etiketuar si “më të ulët”, ishte diçka e zakonshme gjatë shekullit XIX dhe në gjysmën e parë të shekullit XX. Imperializmi shkencor ishte i bazuar mbi paradigmen e evolucionizmit. Edhe pse jo të gjithë autorët operonin me konceptin e evolucionit, diskurset e tyre rëndom mbartnin në vetvete konceptin e hierarkisë kohore, e cila e nënkuptonte progresin. Historia sindërtohej si “zhvillim dhe rënie” civilizimesh, e ky proces shpjegohej

⁴⁰ Deri në vitet 60-të shekullit XX, historia e shkencës është shkruar sipas modeleve dominuese, të cilat në vetvete ishin të ndërtuara sipas kuadrit evolucionist dhe bazoheshin në tezën mbi superioritetin shkencërisht të vërtetuar dhe objektiv të sistemeve perëndimore të vlerave, e për rrjedhojë edhe të shkencës perëndimore. Prandaj ishte e zakonshme që historia e shkencës të trajtohej si një varg progresiv i vazhdueshëm i arritjeve, të cilat flasin për suksesin e shkencës dhe shkencëtarët e mëdhenj që kishin treguar aftësi intelektuale të jashtëzakonshme dhe kishin paralajmëruar zhvillimin e shkencës moderne. Ndërkohë që “heronjtë intelektualë” paraqiteshin si bartës të zhvillimit, konteksti i procesit të krijimit të tyre injorohej plotësisht ose përmendej vetëm si një prapavijë e veprimtarisë së shkencëtarit dhe jo si pjesë e rëndësishme e saj, e për këtë arsye termi “historia e shkencës” në të vërtetë kishte domethënie e “historisë së ideve shkencore”, plotësisht të mëvetëshme dhe gati të pavarura nga konteksti shoqëror e kultural (Lichtman, 1997, 2-3).

nëpërmjet "dallimit racor", i cili nënkuptonte një predestinim të veçantë të "racave" të caktuara për të përparuar. Kështu, insistohej në përfundimin se paraardhësit e anglosaksonëve të tashëm ishin të aftë të zhvillohen deri te një nivel i caktuar i shoqërisë së qytetëruar, ndërkohë që një gjë e tillë nuk ndodhi me tipat tjerë. Në vazhdim, si aks kronologjik i kësaj paradigme shërbente interpretimi mbi rrugën e zhvillimit progresiv unilinear të racës së bardhë, sipas të cilit racat tjera trajtoheshin si hapa në atë rrugë, respektivisht si "etapa më të ulëta zhvillimi", në hap e sipër për të "raca më e lartë kaukaziane" (Brantlinger, 2003, 3). Njërin nga teoritë më të njohura e paraqiti Robert Çembërs (Robert Chambers), i cili pohonte se ekziston një tendencë e përgjithshme në histori, që është progresive e jo regresive, megjithëse tregoi se ekzistojnë edhe lëvizje retrograde në historinë njerëzore, për të cilat dëshmon ekzistenca e shumë tipave të njerëzve dhe largimi i tyre nga tipi origjinar. Në pajtim me një interpretim të këtillë të zhvillimit njerëzor, të gjitha racat që nuk i përkisnin familjes kaukaziane ose indoevropiane përfaqësonin degjenerim të "racës më të përsosur". Çembërs kishte si pikënisje embriologjinë raciste, sipas të cilës që vërtetuar se embrionet zhvillohen nga më të thjeshtat tek më komplekset, respektivisht nga "më primitivet" të "më të pjekurat", e që kishte të bënte si me shtazët ashtu edhe me njerëzit, prandaj, në pajtim me këtë, në mënyrë shkencore vërtetohej inferioriteti i "racës së zezë", meqenëse ajo përfaqësonte bazën fillestare të progresit të përmendur (pra, ajo do të përfaqësonte embrionet më të thjeshta) dhe me zhvillimin e mëtejshëm racat u përsosën deri te lloji më kompleks kaukazan. Pasojë e konstatimeve të cituara më sipër ishte konkluzioni se "zhvillimi" historik (ose "progresi") duhet të çojë drejt racave më të përsosura të atyre më pak të zhvilluara. Kështu, në mënyrë eksplicite ekspansioni imperialist dhe asgjësimi i "popujve primitivë" identifikohet me zhvillimin biologjik të racave njerëzore (Ibid., 29).

Krahas ndërthurjes së narrativave mbi evolucionizmin me kontekstin e imperializmit kulturor, një nga çështjet kyçe për hulumtimin tim ishte analiza e diskurseve evolucioniste si "diskurse asgjësimi". Megjithë mospajtimin midis shkencëtarëve të shkencave natyrore dhe shoqërore, gazetarëve, shkrimtarëve dhe artistëve përse i përket interpretimeve të caktuara, shumë prej tyre pajtoheshin me paevitueshmërinë e zhdukjes së "racave primitive" ose, të paktën, siç ishte rasti në Serbi, me domosdoshmërinë e kontrollit të tyre, apo kolonizimin. Konsensusi rreth nevojës së asgjësimit ishte masiv dhe nuk vihej në pikëpyetje (Brantlinger, 2003, cf. Larsen, 2000).⁴¹ Këtu do të pohoj se tendenca të ngjashme ekzistonin edhe në diskurset shkencore serbe, por në vend të konceptit të racës për ndërtimin e dallimeve është përdorur koncepti i tipit shoqëror si mjet ekuivalent, gjoja neutral dhe shkencor.

⁴¹ Qasja ndaj imperializmit shkencor e përshkruar më sipër lidhet me një studim tjetër timin, në të cilin kam analizuar diskursin e Maks Veberit (Max Weber) mbi kulturën e popujve perëndimorë dhe joperëndimorë si trajta të imperializmit të bazuar mbi paradigmen evolucioniste (Petrov, në shtyp).

Koncepti i tipit social dhe psikik

Në studimin e tij kapital në dy vëllime *Gadishulli Ballkanik dhe vendet e sllavëve të jugut*, Jovan Cvijiq ndërtoi diskursin shkencor esencialist tipik për kohën mbi ndryshimet në territor dhe ndikimin e tyre në ndryshimet psikike të njerëzve që jetojnë në të. Një nga tezat themelore të këtij autori është se, duke nisur që nga “invazioni turk” kanë ndodhur ndryshime territoriale dhe, siç theksonte ai, “ndryshime të brendshme te popujt”, si dhe në grupe të caktuara në kuadër të një populli (Цвијић, 1922, 213). Në këtë diskurs shkencor koncepti i tipit është i barabartë në masë të madhe me konceptin e racës, sidomos me atë të formuar në diskursin e shkencave shoqërore në shekullin XIX mbi veçantinë natyrore dhe shoqërore të njerëzve.⁴² I krijuar si pasojë e ndikimeve, nga njëra anë, të mjedisit gjeografik dhe, nga ana tjetër, të rrethanave historike, etnike dhe sociale, tipi përkufizohet si “mentalitet popullor” (Цвијић, 1931, 4). Hulumtimet antropogjeografike dhe etnopsikologjike të Cvijiqit në hapësirën e pjesës së dikurshme jugosllave të Gadishullit Ballkanik, ishin të bazuara në tendencën e konceptualizmit të një identiteti të ri jugosllav, të cilin autori e konsideronte si të domosdoshëm në kontekstin e realizimit me sukses të projektit të bashkimit shtetëror të sllavëve të jugut. Mirëpo, Cvijiqi nisej nga premisa etnocentrike që rezultuan me dëshmi gjoja shkencore mbi afërsinë e sllavëve të jugut, po ajo afërsi ishte ndërtuar nëpërmjet attributeve etnike serbe. Në pajtim me këtë, në thelb koncepti jugosllav për Cvijiqin nuk kishte një karakter jugosllav mbietnik, por, pikërisht e kundërta, identitetin etnik serb e vendoste në themel të “kombit” jugosllav (Pišev, 2010).

Duke i hedhur poshtë teoritë, sipas të cilave vetitë psikike të njerëzve mund të shpjegohen si pasojë vetëm e një parametri, Cvijiqi zhvillon metodologjinë nëpërmjet së cilës vërtetohet ekzistenca e tipave kompleksë, që në vetvete nuk reduktohen vetëm në veçanti natyrore, gjeografike ose sociale, por shpjegohen si pasojë e të gjitha këtyre, si dhe e prejardhjes etnike.⁴³ Lidhur me këtë, autori thekson se edhe kur “hiqen ndikimet

⁴² Cvijiqi kishte dije rreth teorive aktuale të racës, bile u referohet atyre, por duke theksuar se deri diku ka ndaj tyre edhe rezerva dhe qëndrim kritik. Në të vërtetë, ai thekson se janë “hedhur poshtë teoritë sipas të cilave një popull do t’i përkiste një race antropologjike dhe sipas të cilave tiparet psikike do të buronin nga ato antropologjike” (Цвијић, 1931, 4). Ai në të vërtetë i hedh poshtë qëndrimet, sipas të cilave nuk mund të ekzistojnë “tipa të përzier” dhe sipas të cilave raca është ekskluzivisht kategori biologjike, pra e kushtëzuar nga lidhja e gjakut, e “fisit” dhe karakteristikat fizike të njerëzve. Me fjalë të tjera, ai e kritikon antropometrinë, që tanimë që hedhur poshtë dhe propozon “antropogjeografinë”. Megjithatë, ai i qaset analizës si tipit në mënyrë të njëjtë me qasjet ndaj racës në diskutet shoqërore, siç bënte për shembull Herbert Spenseri (Herbert Spencer) ose sociologët gjermanë të shekullit XIX, si Maks Veberi. Sipas këtyre autorëve, dallimet midis njerëzve nuk janë pasojë vetëm e dallimeve natyrore (dhe as që mund të reduktohen në analizën e dallimeve fizike), por edhe e rrethanave shoqërore, historike dhe politike (për këtë shih, p.sh. Nelson, 1971). Megjithatë, as diskursi mbi “lidhjen e gjakut” nuk është braktisur plotësisht në punimet e Cvijiqit. Në shpjegimin e tipave të caktuar, autori shqyrton “përzjerjen e gjakut” të tipave të ndryshëm, si për shembull të atij turk dhe arbanas (Цвијић, 1931, 108).

⁴³ Siç u theksua tashmë, koncepti i tipit nuk ka ekzistuar vetëm në shkrimet e Cvijiqit. Por ky koncept pati një ndikim themelor në analizën e përgjithshme të shoqërisë të shkencëtarit, i cili iu përkushtua veçanërisht shpjegimit të tij. Krahas Cvijiqit, metodologjinë e tipave e ka përdorur gjerësisht edhe Tihomir Gjorgjeviqi. Përveç faktorëve, të cilat i merrte në konsideratë Cvijiqi, Gjorgjeviqi u përqëndrua në veçanti tek roli i faktorit

e mjedisit gjeografik, zhvillimit historik dhe ndikimet e qytetërimeve”, megjithatë ekzistojnë midis popujve “disa dallime psikike, për të cilat duhet të presupozohet se varen nga përbërja e tyre etnike” (Ibid., 8). Ndërkaq, sipas teorisë së Cvijiqit, dallimet e cekura etnike janë më të shprehura te popujt “më të vegjël” dhe “më të rinj”, siç është rasti te sllavët e jugut, të cilët “janë më pak të prekur nga qytetërimi [në raport me popujt perëndimorë, vër. e A.P.] dhe ende sot janë të ekspozuar ndaj shkrirjeve të ndryshme etnike” (Ibid., 8).

Mbi bazën e aparatit teorik-metodologjik të përmendur më lart Cvijiqi përcaktoi disa tipa te sllavët e jugut, duke e renditur popullsinë e Kosovës dhe Metohisë si “varietet” brenda “tipit qendror”.⁴⁴ Për arsye se jeton në një territor, ku karakteristikë kryesore është ndarja gjeografike për shkak të relievit malor dhe një numri të madh luginash, autori e shpjegon këtë tip si të “prirur drejt dyzimit” (Цвијић, 1931, 73). Në kontekstin e prirjes së mësipërme indikativ është fakti, se “kufijtë psikikë” ndërtohen gati në përputhje të plotë me ata gjeografikë. Siç theksohet më tej, edhe pse nuk mund të përcaktohet saktësisht kufiri gjeografik midis popullsisë lindore dhe perëndimore në kuadër të tipit qendror (i cili shtrihet nga Dojrani drejt veriut, në lindje të Vardarit dhe depërton gati deri në Shkup), ekzistojnë gjoja dallime të qarta midis popullsisë ballkanike lindore dhe perëndimore, ku në grupin perëndimor hyjnë serbët, arbanasët, arumunët (vllahët) dhe grekët (Ibid., 96).⁴⁵

Mirëpo, megjithëse popullsia e Kosovës, Metohisë, Përdrinisë dhe zhupave Sredska dhe Sirinjq të Sharrit i përket varietetit të Kosovës e Metohisë, Cvijiqi thekson se në anën e majtë të Llapit gjendet “popullsia e vërtetë kosovare” dhe se në atë territor mund të hetohet pajtimi i karakteristikave gjeografike dhe psikike. Cvijiqi e pohon si fakt të pakundërshtueshëm, se Kosova është “hapësira më e rëndësishme historike”, apo ndryshe një krahinë që është më e pasura me monumente historike në pjesën sllavo-jugore të Gadishullit Ballkanik dhe që ka një “rëndësi morale” të pamatshme:

Pjesa më e madhe e kishave të bukura dhe manastireve të shtetit të vjetër serb janë në këtë krahinë: Graçanica, Deçani, Banjska, Patriarkana e Pejës etj. Në të janë Prizreni, selia e car Dushanit, Prishtina dhe Fusha e Palloit, kryeqyteti i mbretit Millutin, Novobërda, qendra më e njohur xehtare e shtetit mesjetar serb. Midis Llapit dhe Sitnicës, shumë afër

ekonomik në profilizimin e tipave. Më tej, për dallim nga i pari, tek i dyti fokusi ishte tek analiza e popullsisë serbe dhe tipave brenda saj. Në vëllimin IV të studimit *Jeta jonë popullore*, në kapitullin “Ekonomia dhe tipat socialë ndër serbë”, Gjorgjeviqi bën ndarjen e popullsisë serbe në tipin e thjeshtë, të uniformuar, të laracuar, të përzier dhe të thyer (Ђорђевић, 1984, 247-272).

⁴⁴ Tipi dinarik përfshin varietetet shumadian, eran, boshnjak dhe adriatik, si dhe grupet e Likës dhe atë muhamedan. Në tipin qendror hyjnë varietetet e Kosovës e Metohisë, Maqedonisë perëndimore, Moravës e Vardarit, Shopit dhe Maqedonisë së jugut, si dhe shumë grupe të tjera. I fundit, tipi ballkanik lindor, përfshin varietetin sllavon, të Sremit e Banatit, si dhe atë sllaven ose alpin.

⁴⁵ Autori thekson se “kufiri psikik” është aq i qartë sa që ka menduar edhe për mundësinë e ndarjes së popullsisë në varietetin perëndimor dhe lindor, por megjithatë ekzistojnë edhe dallime të rëndësishme midis këtyre varieteteve për të cilat është përcaktuar në fund (Цвијић, 1931, 96, për ndryshimet etnografike në territorin e Kosovës e Metohisë krah. (Цвијић, 1911).

Prishtinës, është Fusha e Mazgjitit në të cilën është zhvilluar Beteja e Kosovës (v. 1389); prej aty shihet maja në formë kupe e Zveçanit afër Mitrovicës, qytetit të vjetër nga koha e Nemanjiqëve. Në afërsi të Mazgjitit është kisha e Samadrexhës, në të cilën ka marrë kungimin ushtria serbe para fillimit të Betejës së Kosovës. Në cep të këtij territori ngrihet Mali i Sharrit, e cili aq shpesh madhërohet në këngët popullore serbe. Në të Millosh Vojinoviqi, nipi i car Dushanit, ka kullotur kopetë e veta. Sipas rrëfenjës popullore, në të fle Princ Marku, i cili do të zgjohet kur të rilindë perandoria serbe. Çdo katundar i kësaj krahine ka njohuri për mbetjet e shtetit të vjetër serb dhe këto gojëdhëna popullore, të cilat e kanë një rëndësi aq të madhe morale (Ibid., 97).

Ndryshe nga disa bashkëkohës të tij që padyshim kanë prodhuar një diskurs racist (midis të cilëve janë Gjorgjeviqi dhe Çubrilloviqi, të shqyrtuar më vonë në këtë punim), Cvijiqi i ndërton më me finesë dallimet midis popullatave, duke vënë në pah “epërsinë” gjoja objektive dhe qartësisht të dukshme të cilësive të veçanta të popullsisë (serbe) kosovare. Ai thekson lidhjen “e natyrshme” midis bukurisë së territorit, rëndësisë historike të mesjetës mitike, të cilën e sheh si një model serb, si dhe të cilësive të popullsisë. Cvijiqi thekson edhe pasurinë e “trashëgimisë” popullore, të tregimeve dhe këngëve nga cikli kosovar, duke veçuar sidomos elemente dalluese të kostumeve popullore, për të cilat shkruan se “për nga pasuria dhe bukuria nuk kanë të krahasuar” pikërisht sepse sjellin ndërmend veshjet e “grave të fisnikëve mesjetarë serbë”, e për më tepër mund të vërehen edhe ngjashmëri midis tyre dhe ornamenteve të veshjeve liturgjike, të cilat mund të shihen në afresket e kishave të atjeshme (Ibid., 97).

Duket se askund më tepër sesa kur shpjegon “vetitë psikike” pikërisht të serbëve të Kosovës Cvijiqi nuk e tregon një afërsi më të madhe me diskursin tipik shkencor me bazë evolucioniste e raciste të shekullit XIX dhe fillimit të shekullit XX. Kjo afërsi materializohet tek theksimi i epërsisë së pothuaj të gjitha vetive të kësaj popullsie në raport me (çfarëdolloj) popullsi të tjera, e kështu “raca” serbe paraqitet si ekuivalent i racës kaukaziane në diskutet perëndimore të trajtuara më sipër. Sipas tij, me të vërtetë kjo popullsi shquhet për një “rend dhe organizim të brendshëm të veçantë” (Ibid., 98). Bashkësitë e këtyre serbëve veçohen prej tij si paradigmatiche për “racën” serbe në përgjithësi dhe – gjë që theksohet – “askund në popullin serb nuk ka më shumë njerëzi dhe butësi në sjellje dhe bisedë sesa këtu”, çka vihen re, pohon më tej Cvijiqi, veçanërisht tek ato gra, që janë “më të ndjeshme dhe të ngrohta” dhe kjo për arsye se kanë qenë më pak “të ekspozuara në kontakt me turqit dhe arbanasët” (Ibid.). Te kjo popullsi “ndjenja nacionale serbe” është veçanërisht e shprehur dhe askund nuk është më e “thellë”, ndërsa në krahasim me tipin dinarik, autori pohon se ajo është edhe më e “esëllt”. Me fjalë të tjera, Cvijiqi thekson rëndësinë “e flijimeve dhe trimërisë” me të cilat kjo popullsi mund të matet me tipin “luftarak” dinarik, por thekson edhe faktin se ajo është më e matur në sjellje. Kjo ilustron me krahasimin e kësaj popullate me malazetët ardhacakë, në raport me të cilët serbët e Kosovës e kanë një “mendje më të matur” dhe një “mendjemprehtësi më të madhe” (Ibid.).

Kur diskuton mbi popullsinë shqiptare, Cvijiqi e bën këtë kryesisht në kontekstin e përkufizimit të dallimeve në raport me popullsi të tjera, veçanërisht me atë serbe, e aq më tepër për hir të identifikimit të karakteristikave të “popullsisë së vërtetë kosovare”.⁴⁶ Pa dyshim, sipas tij popullsia e varietetit të Kosovës e Metohisë ka tipare të veçanta “shpirtërore”, të cilat i ka fituar falë rrethanave të veçanta natyrore dhe historike. Me fjalë të tjera, Cvijiqi thekson se popullsia e varietetit të Kosovës dhe Metohisë dallohet nga “veti shpirtërore”, të cilat deri në një masë ndryshojnë nga vetitë e tipit dinarik dhe nga vetitë e tipit qendror, çka “është e lidhur si me kushtet e posaçme fizike në atë krahinë, me të kaluarën e madhe historike, me traditën e vjetër serbe, ashtu edhe me civilizimin e vjetër serb” (Ibid.). Shqiptarët janë përmendur herë pas here në tekstin e Cvijiqit si shembull i një popullsie “të papastër”, apo “me gjak të përzier” (Цвијић, 1931, 108). Po ashtu, popullsia shqiptare përmendet si përgjegjëse për plaçkitjet dhe dhunën në vise të caktuara ku dominon një tip tjetër (Ibid., 109-113), si dhe për proceset e “zgjerimit” agresiv territorial, apo “të pushtimit agresiv të tokës” (Ibid., 133-134). Megjithatë, ky autor e ndërtoi diskursin e vet duke u përqëndruar tek tipat dominantë, duke mos u marrë shumë me tipat që cilësonin një popullsi pakicë. Për këtë arsye, mund të thuhet se Cvijiqi më tepër ka kontribuar në konstruktimin e konceptit të racës serbe, ndërkohë që nuk u mor në po të njëjtën masë me Tjetrin serb.

Konstruktimi i racës shqiptare

Ishte Tihomir Gjorgjeviqi ai që theksoi dallimin e serbëve në raport me tipat dominantë. Në studimin *Nga Serbia e Princ Milloshit. Popullsia – vendbanimet* të botuar në vitin 1924, Gjorgjeviqi paraqiti një nga analizat e popullsisë tipike për kohën. Në bazë të përkatësisë biologjike dhe fetare tek një grup i caktuar, popullsia e Serbisë është klasifikuar në mënyrë hierarkike dhe dihotomike – pra, në varësi nga përkatësia entitetit “tonë” ose “të huaj”, atij “dominant” ose “pakicë”. Pa mëdyshje, në klasifikimet e tij, Gjorgjeviqi jep edhe vlerësime për pjesëtarë të kombeve të caktuara. “Arnautët” janë radhitur në grupin që përcaktohet si “popullsi e huaj pakicë” në të cilën ndodheshin edhe grekët, vllahët, bullgarët, gjermanët dhe armenët.⁴⁷ Siç thekson, “në kohën e qeverisë së Princ Milloshit në Serbi kishte më shumë arnautë se sa mund të mendohet me të parën” (Ђорђевић, 1924, 164). Gjorgjeviqi me saktësi i veçon arnautët nga “masa e turqve” (Ibid.), duke u përpjekur që t’i identifikojë në bazë të vetive negative, të cilat, siç konkludohet, janë tipike për këtë pakicë kombëtare. Ishte ky një veprim, i cili përcaktonte “keqbërësit” e atëkohshëm në territorin e Serbisë dhe të bënte të ditur se midis cilëve popuj ka të tillë më së shumti, nëse përjashtohet populli dominant turk. Kështu autori thekson se në “masën e turqve” një numër i madh banorësh nuk ishte

⁴⁶ Për shembull, varieteti i Maqedonisë perëndimore është përkufizuar si “krahinë periferike e cila zgjatet drejt Shqipërisë së pakalueshme dhe gati të egër” (Цвијић, 1931, 99).

⁴⁷ Në kapitullin mbi “popullsinë e huaj” autori shqyrton arnautët, grekët, vllahët, bullgarët, gjermanët dhe armenët. Ata i veçon, për dallim nga serbët, turqit, rumunët, romët dhe hebrejtë, të cilët janë veçuar sepse përbëjnë popullsinë shumicë.

me “prejardhje turke”, por ata qenë, në masë të madhe, arnautë dhe të tillë kishte edhe “midis atyre jeniçerëve” (Ibid.). Vetitë negative që i bashkangjiten popujve të caktuar jo rrallë lidheshin me besimin fetar, e që mund të dallohet në përdorimin e etiketave “keqbërësit”, “zullumqarët” dhe të ngjashme, për çka dëshmon pasazhi në vijim:

Turqit e Beogradit janë zullumqarët më të këqij, deri më një arnautë dhe boshnjakë, thoshin [...] deputetët serbë në Stamboll në vitin 1833. Meqenëse ishin të besimit muhamedan dhe jetonin si turqit, për këtë të shumtën e herës quheshin turq. Si banorë të përhershëm ata përmenden në Qupri dhe Aleksinac. Në të dy këto vende ata ishin zullumqarë të tmerrshëm dhe keqbërës të mëdhenj, andaj ishin barrë jo vetëm për serbët, por edhe për erlitë⁴⁸ turq. (Ibid., 164-165)

Diskursi për popujt tjerë si “keqbërës” është shprehur më së shumti në shembullin e shqiptarëve, por edhe të turqve, midis të cilëve, ndërkaq, Gjorgjeviqi veçon arnautët si një nëngrup të tyre. Me fjalë të tjera, ndonjëherë është theksuar se shumica e turqve nuk janë “turq të vërtetë” (Ibid., 135-136). Pra, në rastin e arnautëve dhe, deri diku, të turqve, diskursi është shprehimisht negativ, ndërsa kjo dallohet edhe nga etiketimi i qartë – për ta rregullisht shkruhet si për “kriminelë”. Shqyrtime negative ka edhe në rastin e përshkrimit të “shtypjes” që bënin turqit, e po ashtu ka fjalë për ndikimin e keq të turqve në “moralin serb” (Ibid., 195-196). Krahas turqve dhe shqiptarëve, në studimin e cekur ekziston vetëm një shembull i etiketimit negativ të grupeve të tjera: autori një herë i përmend grekët se “nuk i duan serbët” (Ibid., 170).

Është jashtëzakonisht e rëndësishme të vihet në pah se diskursi mbi shqiptarët si “keqbërës” është bartur dhe në punimet e autorëve të huaj të rrallë nga periudha kohore e shqyrtuar, të cilët kanë shkruar për popullsinë e Kosovës e Metohisë. Duke patur parasysh punimet e shkencëtarëve serbë, veçanërisht të Cvijiçiqit, në studimin e vitit 1911 Gaston Gravje (Gaston Gravier) flet se serbët “grupohen për t’u mbrojtur”, ndërsa përkundër tyre, “shqiptarët jetojnë në familje të ndara, sepse ata janë agresorë” (Гравје, 1995, 7).⁴⁹ Më tej shpjegohet se, përkundër shpërnguljes së serbëve për shkak

⁴⁸ Tregtarë të besimit mysliman

⁴⁹ Tërheq vërejtjen se përkthimi i këtij libri, në të cilin shqiptarët etiketohen si “agresorë”, është botuar në vitin 1995 në Prishtinë. Në shënimin biografik për autorin theksohet se ai ka punuar si lektor i gjuhës frënge në Universitetin e Beogradit dhe se ishte një “njeri i talentuar”, sepse “për një kohë relativisht të shkurtër në një mënyrë të mirë i ka ndjerë dhe kuptuar problemet komplekse ballkanike” (Терзић, 1995, 53). Lidhur me vrojtimin e situatës në Kosovë e Metohi nga ky autor, theksohet se ai “në mënyrë të jashtëzakonshme e ka vënë re dhe e ka kuptuar”, si dhe se e ka bërë këtë në mënyrë të paanshme dhe pa paragjykime, duke drejtuar gishtin me të drejtë në “anarkinë dhe zullumet e feualëve arbanas mbi serbët ortodoksë” (Терзић, 1995, 55). Theksohet, tutje, se shqiptarët kanë pasur mbështetjen e dy fuqive të mëdha, Turqisë dhe Austro-Hungarisë, si dhe se “pastrimi etnik i serbëve” realizohet për një kohë jashtëzakonisht të gjatë nga “agresorët” shqiptarë, për çka, siç shkruhet, ishin të vetëdijshëm shumë shkencëtarë të asaj kohe (Ibid., 56). Duhet vënë re se këtu trajtimi i palës tjetër, respektivisht shqyrtimi i pozitës së popullsisë shqiptare në këtë territor as që përmendet fare, e jo më të konsiderohet si relevante. Është indikative se në vitet 90-të shekullit XX mund të vihet re botimi i sërishëm i veprave nga dekada e parë e shekullit XX, të cilat janë karakteristike për diskursin mbi

të “agresorëve”, banorë të rinj vijnë nga viset përreth, megjithatë ata nuk u zhdukën në tërësi (Ibid., 19). Në këtë tekst në vazhdimësi shqyrtohen aksionet e shqiptarëve “në dëm të serbëve” (Ibid., 21), pastaj “kolonizimet” dhe “dhuna” e tyre, si edhe ato turke (Ibid., 33), ndërsa “serbi” shquhet si “viktimë që shikon” si popullsia shqiptare ka qenë e “privilegjuar” dhe e “shpërblyer” (Ibid., 47).

Kufijtë e racës dhe kufijtë e territorit

Ideja për Serbinë e Vjetër dhe Maqedoninë ishte kyçe për formësimin e nacionalizmit serb në fund të shekullit XIX, duke patur parasysh se qëndronte në themel të gjenerimit të ndjenjës kombëtare dhe artikullimit të nevojës për ekspansionin territorial të shtetit serb. Kjo ide ndikoi thelbësisht në karakterin e nacionalizmit serb në kohën e pretendimit për ekspansion territorial, që më në fund rezultoi me Lufërat Ballkanike. Gati të gjitha çështjet shoqërore që theksoheshin në Mbretërinë e Serbisë, si dhe çështjet më të gjera në nivelin nacional, i janë nënshtruar kësaj ideje (Atanasovski, 2014, 32). Nga njëra anë, ideologët e nacionalizmit serb u referoheshin argumenteve të të drejtës historike, që manifestohej në qëndrimin se shteti modern serb e ka të drejtën e kontinuitetit me Serbinë mesjetare feudale të dinastisë Nemanjiq. Nga ana tjetër, gjithnjë e më të rëndësishme ishin argumentet e të ashtuquajturës e drejtë natyrore, të cilat bazoheshin mbi gjendjen bashkëkohore gjoja faktike të pasqyrës etnike të Ballkanit dhe tipareve gjeografike të këtyre hapësirave, në kuadër të së cilës një vend të veçantë kishte kombi serb. Disiplinat shkencore, si historia, etnografia, filologjia, demografia dhe gjeografia u konstruuan apo morën formë gjatë shekullit XIX, prandaj ishin mjet i prodhimit të dijes përkatëse në bazë të së cilës do të mund të përvijoheshin pretendimet ambicioze territoriale të kombit serb (Ibid., 38).

Krahas përcaktimit të karakteristikave të “keqbërësve” në territorin e Serbisë, diskursi në studimin e përmendur të Tihomir Gjorgjeviqit qartazi tregon tendencën e konstruktimit të territorit nëpërmjet përcaktimit të vendbanimeve konkrete në të cilat jetojnë ata “kriminelë” dhe, ç’është edhe më e rëndësishme, të përcaktimit të lëvizjes së tyre. Për këtë dëshmojnë burime të shumta primare të cilave u referohet Gjorgjeviqi, siç janë letrat drejtuar Princ Milloshit, në të cilat detajisht raportohet për lëvizjet e arnautëve, gjithnjë me theksin te problemet që ata gjoja u shkaktojnë të gjithë banorëve, jo vetëm serbëve, por edhe turqve. Një nga pjesët tipike të studimit të Gjorgjeviqit që flet për diskursin e përshkruar po e citojmë në vijim:

shqiptarët si kulturalisht inferiorë në raport me serbët. Kështu, në fund të shekullit XX u riprodhuan gati një diskurs identik me atë që ekzistonte një shekull më parë, prandaj jo rrallë përsëritet pikëpamja mbi “shtrirjen e panatyrshme” të tyre jashtë kufijve të “Shqipërisë së vërtetë”, respektivisht “nëpër sanxhakun e Novi Pazari, nëpër Fushë Kosovë, Serbi të Vjetër dhe Maqedoni” (Томић, 1995, 5).

Më 28 janar të vitit 1821 nga Svillanji Milosav Zdravkoviç i shkruan Princ Milloshit se “shumë arnautë nga Gollaku (vis në rrethin e Toplicës) po vendosen në Qupri”, sepse atje mbi ta, si mbi kriminelë, pasha ka nisur luftën. Turqit e Quprisë, erlitë, nga frika prej tyre, i kanë shkruar vezirit në Beograd që t’i çlirojë sish, ndërsa në të njëjtën kohë e lusin Princ Milloshin t’i shkruajë vezirit “për t’i dëbuar që andej”. Me atë rast Princ Milloshi i shkruan më 2 shkurt të vitit 1821 vojvodës quprias që keqbërësit e këtillë, sipas fermanit që e ka, nuk guxojnë të vendosen atje [...] i shkruan gjaja-begut të vezirit, ankohet për arnautët e Quprisë dhe pyet: “a e kanë izën ata keqbërës, apo pa izën e vezirit të madhërishtëm po vendosen atje. Nëse është e para, të mund t’ia paraqesë dovetit të lartë, nëse është e dyta, me përunjësi lus që t’ia paraqitni vezirit të madhërishtëm që ata keqbërës me urdhëresën e tij të lartë t’i detyrojë që ata që janë vendosur të dalin nga kjo trevë, as të tjerë nga ai fis të mos vendosen, para se, sipas zakonit të tyre, në këtë rrethinë ta ndezin zjarrin” (Ђорђевић, 1924, 165).

Janë të shumtë shembujt e ngjashëm, në të cilët diskutohet për problemet që shkaktojnë arnautët, si dhe për përpjekjet e Princ Milloshit për ta nxitur shpërnguljen, madje edhe të japë urdhëresa zyrtare për dëbimin. Për arnautët gjithmonë flitet si për “keqbërës”, si dhe për lëvizjet e tyre aktuale. Po ashtu, Gjorgjeviçi citon edhe letërkëmbimin me Princ Milloshin, nga i cili mësohet për numrin e arnautëve të “dëbuar”, si dhe nëse kanë patur sukses aksionet e veçanta (Ibid., 166).⁵⁰ Veçanërisht problematik, siç pasqyrohet, ishte rrethi i Quprisë, në të cilin kishte “deri në 230 shtëpi në të cilat banonin më shumë turq arnautë se sa serbë” (Ibid.) dhe ku madje edhe fëmijët shkaktonin probleme, për ç’arsye spikatet komenti i njëfarë Milosav Zdravkoviç lidhur me faktin se është me rëndësi “puna e përkushtuar e Princ Milloshit për t’i dëbuar ata” (Ibid.), e sidomos përpjekja e tij për shpërnguljen e arnautëve quprias në fillim të vitit 1834. Sipas hatisherifit, që nga nëntori i vitit 1833 është dhënë urdhëri që arnautët nga Qupria të shpëngulen në Turqi. Më tej theksohej se ata e kishin shtyrë shpërnguljen ose shpërnguleshin tepër ngadalë. Për ta penguar kthimin e atyre që ishin shpërngulur, Princ Milloshi kishte urdhëruar që atyre t’u bliheshin shtëpitë. Meqenëse kjo nuk u realizua, ai dërgonte para të tjera për t’i blerë shtëpitë, siç e pohon Zdravkoviçi i përmendur, “vetëm le ta këpusnin qafën një orë e më parë” (Ibid., 167). Përpjekjet për dëbimin e shqiptarëve duken edhe në raportet e rregullta mbi faktin se shpërngulja po zhvillohej tepër ngadalë, si dhe lidhur me të dhënat për numrin e qerreve me të shpërngulurit në çastin e dhënë, por dëshmojnë sidomos raportet (e cituara nga Gjorgjeviçi) mbi aksionet e zbatuara me sukses:

⁵⁰ Autori në masën më të madhe i referohet dokumentacionit të arkivit shtetëror në Qupri.

Më në fund, në mbarim të qershorit, ose në fillim të korrikut të vitit 1834, veziri i Beogradit me urdhër nga Stambolli, e dërgoi kapixhiqehajanë e vet, Mehmed-efendinë dhe para anëtarit të Gjykatës së Popullit Serb, Milosav Zdravkoviçit dhe serdarit të madh të krahinës, Mileta Radojkoviçit, i shpërnguli arnautët e mbetur në Qupri. Disa shkuan në Nish, e disa në Shqipëri. Secilit që kishte tapitë e pronës, ajo iu pagua. (Ibid., 168).

Përveç Quprisë, veçanërisht problematik ishte Aleksinci ku, sipas dëshmisë së Gjorgjeviçit, në "mahallën e arnautëve" ishte në rrezik jeta e popullsisë jo-shqiptare e nëpër të cilën "nuk guxonte të kalonte një shpirt i krishterë" (Ibid.). Në vise të tjera ishte e vështirë të identifikoheshin arnautët, "sepse quheshin turq", por është për t'u theksuar se në vende të caktuara pjesëtarët e popullsisë shqiptare identifikoheshin individualisht. Kështu, për shembull, dihej se në Beograd ka jetuar Ceno Arnauti, si dhe se ai kishte "kryer dhunë mbi një fëmijë, pastaj ka ikur në Smederevë", si dhe "njëfarë Abdulla Arnauti, spahi makas, i cili e kishte rrëmbyer të bijën e Paun Vllahit nga Qupria" (Ibid.).

Diskursi i aplikuar i shfarosjes: kolonizimi si zgjidhje

Parashtrimi i tezës për epërsinë e serbëve në punimet e shkencëtarëve në fillim të shekullit XX, kontribuonte në përgjithësi në krijimin e një atmosfere të favorshme për acarimin përfundimtar të diskursit dhe përdorimin e tij të qartë politik. Statusi i shqiptarëve në Mbretërinë e Serbëve, Kroatëve dhe Sllovenëve ishte i mbrujtur me politikën shtetërore të shpërnguljes. Një shembull tipik në fazën e fundit, para Luftës së Dytë Botërore, mund të gjendet në veprën e Vasa Çubrilloviçit, në të cilën diskursi shkencor imperialist fitoi zbatimin e vet politik eksplicit dhe konkret, ndërsa motivi i shfarosjes u vendos në nivel imperativi në politikën e marrëdhënieve serbo-shqiptare. Forma finale simptomatike e diskursit të shqyrtuar në këtë fazë gjendet edhe në elaboratin e Ivo Andriçit.

Diskursi shkencor, i cili kishte ndërtuar dallimet midis serbëve dhe shqiptarëve, egzisten përgjatë disa dekadave, fitoi pas Luftërave Ballkanike statusin e mjetit dominant politik që mbështeste kërkesën për kolonizimin e Kosovës. Kjo kërkesë bazohej në idenë mbi domosdoshmërinë e pastërtisë etnike, fillimisht të serbëve përgjithësisht, e pastaj edhe të këtij territori që paraqitet si serb në kontinuitetin historik të gjatë disa qindra vjet. Një nga rolet kyçe në këtë fazë të prodhimit të diskursit imperialist e ka luajtur Vasa Çubrilloviçi, historian serb, akademik dhe politikan, i cili, për dallim nga parardhësit e tij, nuk i paraqiti vetëm diskursivisht dallimet midis serbëve dhe shqiptarëve, por tekstualisht propozoi "dëbimin e shqiptarëve", si dhe kolonizimin e Kosovës. Në vitin 1937 ai shkroi një memorandum për qeverinë e Millan Stojadinoviçit (Milan Stojadinović), në të cilin propozon zgjidhjen e problemit shqiptar me pastrimin total etnik të territorit të Kosovës, duke theksuar se është "obligim i shtetit" që të mos lejojë që tokën e tij të rëndësishme strategjike ta ketë në

duar “një element për ne armiqësor dhe i huaj” (Čubrilović, 1937). Čubriloviqi kritikon pavendosmërinë e përpjekjeve të deriatëhershme të kolonizimit dhe në mënyrë eksplicite propozon kryerjen më serioze të aksioneve të shfarosjes (Čubrilović, 1930). Më tej, kur shkruan për zgjidhjen e problemeve etnike, ai thekson se janë përdorur “metoda perëndimore”, me të cilat nënkupton dëbim fizik të shqiptarëve, por me një agresivitet të pamjaftueshëm. Në vend të asaj, që e konsideron si mënyrë perëndimore jo të pështatshme, Čubriloviqi propozon “zgjidhjen e problemit në mënyrë ballkanike”, respektivisht “zbrapsjen” e arnautëve me kolonizim: “Mënyra e vetme dhe mjete i vetëm është forca brutale e një pushteti të organizuar shtetëror, me çka gjithmonë kemi genë mbi ta” (Čubrilović, 1937).

Čubrilloviqi nuk ndalet vetëm te propozimi ideor, por elaboron mënyrat konkrete, apo ndryshe mjetet e zbatimit të presionit me të cilat do të realizohej shpërngulja masive. Këto janë veprimet si vijon: krijimi i psikozës (krijimi i atmosferës së presionit, gjetja e agitatorëve që do të promovojnë shpërnguljen si të dëshirueshme dhe të pashmangshme); shtimi i presionit të aparatit shtetëror, respektivisht të policisë (përdorimi i ligjit si mënyrë që shqiptarëve t’u bëhet me dije se braktisja e territorit të Kosovës është e pashmangshme, respektivisht, siç thekson autori, që “sa më shumë t’u nxihet mbijetesa arnautëve te ne” (Ibid.); shtimi i presionit ekonomik (mospranimi i tapive të vjetra, pezullimi i punës në kadastër, pagesa e detyruar e tatimeve dhe borxheve, marrja e kullosave shtetërore dhe komunale, heqja e koncesioneve, lejeve afariste për kafenetë, tregtitë, zanatet, marrja e lejeve të monopolit, dëbimi nga shërbimi shtetëror, privat dhe vetadministrativ); zbatimi i detyruar i të gjitha rregullave sanitare dhe veterinarë (rrënimi i mureve dhe gardheve të mëdha rreth shtëpive, zbatimi rigoroz i masave veterinarë që do ta pengojnë nxjerrjen e bagëtisë në tregje); presion religjioz; zbatimi i “iniciativës private” (furnizimi i serbëve me armë, djegia në mënyrë sekrete e fshatrave dhe mëhallave arnautë (1937)).⁵¹

Ballkani popujve ballkanikë?

Dhe së fundi, në fillim të vitit 1939 ambasadori i Mbretërisë së Jugosllavisë në Gjermani, Ivo Andriq, me kërkesë të kryeministrit Milan Stojadinoviç shkruan një projekt konkret të ndarjes së Shqipërisë midis Jugosllavisë dhe Italisë, sipas të cilit Serbia do duhej të merrte Shqipërinë Veriore dhe portin e Durrësit. Elaborati i Andriqit është përgatitur si një promemorie zyrtare mbi çështjen shqiptare për përdorim të brendshëm në Ministrinë e Punëve të Jashtme.⁵² Me ndarjen e Shqipërisë, siç theksohet, “ne do të fitonim” sa vijon:

⁵¹ Ka të dhëna që flasin se propozimet e përmendura më sipër janë zbatuar në praktikë. Në vitet 20-të e 30-të shekullit XX në Kosovë e Metohi u ndërmor kolonizimi pikësëpari me metoda policore. Janë shënuar dëbime të shqiptarëve dhe fshatrave të tëra, rrëmbimi i dhunshëm i pronës së tyre, si dhe kolonizimi i atij territori me popullsi serbe (Imami, 2001, 256-257). Nuk ka të dhëna të sakta sa shqiptarë e kanë braktisur Kosovën e Maqedoninë që nga viti 1912 deri në vitin 1940. Burimet shqiptare pohojnë se bëhet fjalë për më shumë se 130 000, ndërsa sipas të dhënave zyrtare shtetërore kanë emigruar 11000 persona (Ibid., 260).

⁵² Teksti për herë të parë është shtypur në vitin 1977 në *Časopis za suvremenu povijest* (Kuzman, 1977).

Me ndarjen e Shqipërisë do të zhdukej një qendër tërheqëse për pakicën shqiptare në Kosovë, e cila, në një situatë të re, do të asimilohej më lehtë. Në eventualisht do të fitonim edhe 200 000-300 000 shqiptarë, por ata janë me shumicë katolikë, raporti i të cilëve me shqiptarët myslimanë kurrë nuk ka qenë i mirë. Çështja e shpërnguljes së shqiptarëve myslimanë në Turqi po ashtu do të zgjidhej në rrethana të reja, sepse nuk do të kishte kurrfarë aksioni sadopak të fuqishëm që do ta pengonte një gjë të tillë (Andrić, 1939).

Siç shkruan Andriqi, “politika tradicionale e Serbisë është Ballkani popujve ballkanikë” (1939). Ky parim, siç theksohet në dokument, është përdorur “në luftën kundër Perandorisë Osmane dhe Monarkisë Austro-Hungareze”, ndërsa “Jugosllavia e përdori atë me sukses kundër vendimeve të Paktit të Londrës që i hapte rrugën Italisë për në Dalmaci dhe Shqipëri”. Zbatimi i atij parimi është parë si mënyra më e mirë për arritjen e “paqes në Ballkan”, si dhe “për bashkëpunimin midis popujve ballkanikë, për zhvillimin normal të popujve ballkanikë” (1939). Duke patur parasysh sa u tha, ndarja e Shqipërisë shihet si “një precedent i rrezikshëm” (1939), i cili megjithatë propozohet si një zgjidhje e mundshme e çështjes shqiptare. Ndërkaq, duhet vënë re se Andriqi flet për një “politikë tradicionale të Serbisë”, të cilën “e ndoqi me sukses” edhe *Jugosllavia* dhe nga e cila pritet se do të mund t’i kontribuonte zgjidhjes së çështjes së paqes në Ballkan.

Epilog: leximi jokritik i diskurseve historike

Autorët, për të cilët u bë fjalë këtu, sidomos në rastet e veprave me ndikim të jashtëzakonshëm, siç është opusi i Jovan Cvijiçit, vazhdojnë të jenë pikë referimi, por tepër rrallë nxirren në pah pasojat e koncepteve të caktuara dhe e interpretimit të shoqërisë. Teoritë vetë rrallë janë objekt i hulumtimit, e veçanërisht i rishqyrtimit kritik. Prandaj, në fund dëshiroj të tërheq vëmendjen të tendencës bashkëkohore për riprodhimin e koncepteve nga teoritë shkencore raciste të shekullit XIX dhe fillimit të shekullit XX, e posaçërisht të glorifikimi jokritik i autorëve të caktuar.

Në literaturën më të re theksohet “vepra madhështore e Tihomir Gjorgjeviçit” (Zdravković, 2004, 7), ndërsa prodhimi i dijes në traditën serbe të shkencave shoqërore theksohet si shembullor, që shquhet në “gjetjen e një qasjeje plotësisht moderne ndaj shkencës, që synon realizimin e korrelacionit të traditës dhe bashkëkohësisë, ndërsa e gjithë kjo në shërbim të ruajtjes së identitetit etnik” (Ibid.). Në kontekstin aktual postjugosllav, Zdravković nuk e vë në pikëpyetje diskursin imperialist të autorëve të fundit të shekullit XIX dhe fillimit të shekullit XX, por për më tepër të bazuarit e diskursit shkencor në “krijimtarinë popullore” e thekson si të dëshirueshëm për diskurset bashkëkohore sociologjike serbe. Ai konsideron se “themeluesit e etnosociologjisë serbe” kanë hulumtuar “krijimtarinë popullore që është e lidhur me mënyrat e jetesës së popullit serb” (Ibid.). Përvetësimi jokritik i diskurseve të “të mëdhenjve” çon si të konstatime lavdëruese për praninë e qasjes evolucioniste, ashtu edhe të përfundimi se madje edhe sot duhet përdorur metoda e Cvijiçit e profileve etnopsikike (Ibid.).

Pranimi pa mëdyshje i diskursit të autorëve në disa raste, si tek i përmenduri më lart, është pasojë e shpërfilljes së kontekstit shoqëror-historik dhe politik në të cilin u prodhua ky diskurs. Përkundër një qasjeje të tillë ndaj diskurseve të autorëve të shekujve XIX dhe XX, problematizimet e marrëdhënieve serbo-shqiptare ofrojnë patjetër një shqyrtim të kontekstit, duke tërhequr vëmendjen pikësëpari mbi situatën historike që i ka dhënë formë këtyre marrëdhënieve. Megjithatë, edhe në këto vështrime shquhen dy momente problematike. Së pari, jo rrallë injorohet konteksti i paradigmeve aktuale të diskurseve shkencore të prodhuara në atë kohë, respektivisht rëndësia e narracioneve të evolucionizmit dhe imperializmit që janë implementuar në diskurset shkencore dhe janë bërë mjet për konstruktimin e dëshmimeve për gjoja shpërndarjen objektive (historike e natyrore) hapësinore dhe etnike të popujve në Ballkan. Më tej, problemet midis serbëve dhe shqiptarëve pozicionohen në kontekstin e “çlirimit nga pushteti i huaj” (Стојанчевић, 1990, 6), ose “zhvillimit të luftës çlirimtare” (Војводић, 1990, 63) dhe realizimit të “synimeve çlirimtare shekullore” (Ibid., 92), kështu që, gati rregullisht, formësohet entiteti i një populli në raport me tjetrin e tij armiqësor. Në rastin e serbëve në shekujt XIX dhe XX, Tjetri mund të ishte shqiptari ose “okupatori” turk.

Veçanërisht indikative shfaqen punimet që merren me paraqitjen e kulturës në Kosovë e Metohi si të izoluar nga konteksti i përgjithshëm historik dhe shoqëror. Veprimtaria e banorëve të Kosovës e Metohisë paraqitet si ekskluzivisht serbe, madje edhe në shekullin XIII, ndërsa ekzistenca dhe aktiviteti i popullsisë së përkatësive të tjera etnike injorohet plotësisht. Me punime të tilla, autorët riprodhojnë përsëri diskursin e shekullit XIX, duke e identifikuar në tërësi të kaluarën mitike dhe historike, duke e konstruktuar narracionin mbi kontinuitetin e kulturës serbe që nga mesjeta deri në shekullin XIX, e si rrjedhim deri te momenti aktual historik. Kështu, për shembull, në literaturën e kohës relativisht më të re, shqyrtohet letërsia serbe në Kosovë e Metohi në periudhën deri te Beteja e Kosovës, pastaj puna e vështirësuar e shkrimtarëve (ekskluzivisht serbë) në kohën e “ardhjes së turqve” dhe konkludohet se Kosova e Metohia “në periudhën kohore prej gati një gjysmë mijëvjeçari [nënv. A.P.] [...] ka përfaqësuar qendrën kulturore, e cila ka ndikuar në kohë të duhur dhe në mënyrë stimuluese në zhvillimin e letërsisë serbe” (Бован, 1990, 270), ndërsa po ashtu theksohet ekzistenca e padyshimtë e kontinuitetit (Ibid., 270), pra, në periudhën prej shekullit XIII deri në kohët e sotme.

Konstruktimi i narrativit historik nga i cili përjashtohet përgjegjësia e politikës, ideologjisë dhe shkencës serbe për marrëdhëniet serbo-shqiptare është e dukshme edhe te punimet që pretendojnë të ofrojnë një trajtim dokumentar, gjoja krejtësisht objektiv, të situatës historike. Mirëpo, në vend të rikonstruktimit të diskurseve konkrete dhe propozimit të interpretimeve edhe nga perspektiva serbe, edhe nga perspektiva shqiptare, është bërë i rëndomtë shqyrtimi i historiografisë shqiptare si një historiografi karakteristike për nga “motivet jashtëshkencore të politikës e ideologjisë”, me të cilën zbatohet prodhimi i dijes për “terrorin e vazhdueshëm” mbi

popullatën shqiptare (Димић и Борозан, 1998, 6). Konsiderohet, më tej, se kjo historiografi është në shërbim të “politikës ‘shkencore’ shqiptaromadhe”, e cila një të vërtetë të këtyllë ia paraqet edhe opinionit shkencor dhe jashtashkencor (Ibid., 6). Me paraqitje të tilla të njëanshme të situatës historike, e sidomos me pranimin jokritik të diskurseve të intelektualëve serbë, është e sigurt se edhe në literaturën më të re ofrohet një justifikim shkencor për politikën serbe, ndërsa fundamentet e mendimtarëve serbë nga shekujt XIX dhe XX merren si bazë dhe pikënisje edhe për shpjegimet e sotme shkencore.

Literatura:

ANDRIĆ, I. (1939) „Referat g. Andrića 30. I 1939.“, gjendet në: http://www.27mart.com/images/File/Andric_lat_.pdf (u pa më: 1. 3. 2015.).

ATANASOVSKI, S. (2014) Muzičke prakse i proizvodnje nacionalne teritorije. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti, disertacion doktorature.

БОВАН, В. (1990) „Српска књижевност на Косову и Метохији у другој половини XIX века и почетком XX века (до 1912. године)“. në Стојанчевић В. (red.) Србија и Албанци у XIX и почетком XX века. Београд: Српска академија наука и уметности. f. 269–290.

BRANTLINGER, P. (2003) Dark Vanishings. Discourse on the Extinction of Primitive Races, 1800–1930. Ithaca and London: Cornell University Press.

СВИЈИЋ, Ј. (1911) Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. том III. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

СВИЈИЋ, Ј. (1922) Балканско Полуострво и јужнословенске земље, књ. 1. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

СВИЈИЋ, Ј. (1931) Балканско полуострво и јужнословенске земље, књ. 2. Београд: Привредник.

ЋUBRILLOVIĆ V. (1930) Politički uzroci seoba na Balkanu od 1860–1880 god. në Glasnik Geografskog društva 16. f. 26–49.

ЋUBRILLOVIĆ, V. (1937) Isterivanje Arnauta, gjendet në: <http://archive.is/dgaUm/> (u pa më 10. 3. 2015.).

ДИМИЋ, Љ. и БОРОЗАН, Ђ. (1998) „Уводна студија“. У Димић, Љ., Борозан, Ђ. (red.). Југословенска држава и Албанци, том I. Београд: Службени лист СРЈ, Архив Југославије и Војно-историјски институт. f. 5–73.

ЂОРЂЕВИЋ, Т. (1924) Из Србије Кнеза Милоша. Становништво – насеља. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

ЂОРЂЕВИЋ, Т. (1984) Наш народни живот 1–4. Београд: Просвета.

ГРАВЈЕ, Г. (1995) Стара Србија и Албанци, превела Радмила Обрадовић. Приштина: НИП „Нови свет“.

НАММ, В. (2005) Cultural Imperialism: The Political Economy of Cultural

Domination. në Hamm, B., Smandych, R. (red.): Cultural Imperialism: Essays on the Political Economy of Cultural Domination. Toronto: University of Toronto Press. f. 18–30.

IMAMI, P. (2001) Srbi i Albanci kroz vekove. Beograd: Samizdat B92.

KORZIKA, B. (ur.) (1989) „Srbija i Albanci. Pregled politike Srbije prema Albancima od 1989. do 1914. godine“. në Časopis za kritiko znanosti 126 (numër jashtë radhës).

KRIZMAN B. (ur.) (1977) „Elaborat dra Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine“. në Časopis za suvremenu povijest 2. f. 77–89.

LARSEN, N. (2000) „Imperialism, Colonialism, Postcolonialism“. në Ray, S., Schwarz, H. (red.): A Companion to Postcolonial Studies. Oxford: Blackwell Publishers Ltd. f. 23–52.

LICHTMAN, B. (1997) “Introduction” në Lichtman, B. (red.). Victorian Science in Context, Chicago & London. The University of Chicago Press.

NELSON, B. (1971) “Max Weber on Race and Society“. në Social Research 38. f. 30–41.

PETROV, A. (në shtyp) Racionalizacija, evolucionizam, imperijalizam. Diskurs Maksa Vebera o muzici. Beograd: Orion art.

PIŠEV, M. (2010) „Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu južnih Slovena“. në Etnoantropološki problemi 5 (2). f.55–79.

СТОЈАНЧЕВИЋ, В. (1990) „Обновљена српска држава и Арбанаси 1804–1876“. në Стојанчевић, В. (red.). Србија и Албанци у XIX и почетком XX века. Београд: Српска академија наука и уметности. f. 5–34.

ТЕРЗИЋ, С. (1995) „О Гастону Гарвјеу“, në Стара Србија и Албанци, превела Радмила Обрадовић. Приштина: НИП „Нови свет“. f. 53–56.

ТОМИЋ, Ј. Н. (1995) О Арнаутима у старој Србији и Санцаку. Београд и Приштина: Григорије Божовић и Просвета.

TUCOVIĆ, D. (1946) Srbija i Arbanija: jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije. Beograd i Zagreb: Kultura.

ВОЈВОДИЋ, М. (1990) „Србија и албанско питање крајем XIX века“. në Стојанчевић, В. (red.). Србија и Албанци у XIX и почетком XX века. Београд: Српска академија наука и уметности. f. 63–92.

ZDRAVKOVIĆ, D. (2004) Tihomir Đorđević u ključu srpske etnosociologije. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Përktheu: Anton Berishaj

Ana Petrov

Faculty of Media and Communications,
Singidunum University, Belgrade

‘The Balkans to the Balkan Peoples’: Evolutionism, Racism and Colonialism in Serbian Scholarly and Political Discourses before World War II

Abstract:

This article focuses on the ways the scientific imperialism was manifested in Serbian ‘scholarly’ discourses from the end of the nineteenth century until the World War II. The leading ethnographers, geographers, cultural historians and writers promulgated the idea that the Serbs represented one ‘race’ marked by similar physical and psychological features and customs. Joined together by the same ‘blood’, territory and history, the Serbs were presented as the dominant ‘race’ in the Balkans, thus being ‘superior’ in comparison to the other peoples, especially the Albanians. The discourse was theoretically promoted in the scholarly works at the end of the nineteenth century and just before the World War II proposals for colonization of Kosovo and extermination of the Albanians were made (in Vaso Čubrilović’s writing *Isterivanje Arnauta* and in the claim, supported by Ivo Andrić, that ‘the Balkans should be given to the Balkan people’). I here argue that the concept of ‘social type’ helped the leading intellectuals in the promotion of the idea that the division of the Balkans should be made according to current scientific paradigms about the supremacy of the Serbs.

Key words: scientific imperialism, Serbs, Albanians, colonization of Kosovo, social type

